

УДК 821.161.2

КРЕМІНЬ Т. Д.

**ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ «ГЕРОЇЧНИХ ВІРШІВ»
УМАНСЬКОГО СВЯЩЕНИКА ІВАНА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
ЖАНРУ ВІРШОВАНОЇ ХРОНІКИ**

У статті досліджується жанр віршованої хроніки на матеріалі «Героїчних віршів» Івана Уманського, в яких помітна природна композиційна, версифікаційна і стилістична організація, яка дозволила відтворити конкретні факти у відповідній хронологічній послідовності з помітним державницьким, антиколонізаторським, релігійним імперативом. Тут, крім іншого, помітне тяжіння до відродження князівсько-козацької республіки, омріяного образу втраченої України, що в контексті утвердження віршованого епосу дозволило говорити про нову сторінку розвитку давньої української літератури та її поетичної культури.

Ключові слова: віршований епос, віршована хроніка, бароко.

Доба Бароко в українській культурі другої половини XVI – XVIII ст., ставши однією з яскравих сторінок розвитку національного письменства, чи не найбільше позначилася на поезії, яка, незважаючи на помітну увагу з боку її дослідників, подекуди відкриває несподівані онтологічні горизонти. Зокрема, це помітно в контексті осмислення жанру віршованої хроніки. На думку Ю.Мицика, це явище, чи не вперше ним уведене в науковий обіг, - джерело з історії України [5, 93—116]. Попри те, згаданий феномен, виникнувши в добу Бароко та, справивши чималий вплив на її розвиток, давно потребував всебічного осмислення, тому серед завдань дослідження – концептуалізація віршованої хроніки, зокрема, в контексті «Героїчних віршів» уманського священика Івана.

Зважаючи на те, що віршований епос є провідним для національного письменства, пропонуючи аксіологічно зумовлену, різножанрову, структуровану епічну модель світу, представлену у нараційних фольклорних

і літературних творах з урахуванням комплексу зображуваних вчинків персонажів, подій, явищ, він став своєрідним мірилом рівня збереження генетичної пам'яті народу. Крім того, цей феномен впливав на формування героїко-патріотичної складової в культурі, ставав духовною синергією спільноти, впливаючи на формування відповідного метатексту, що вирізнявся тематикою, сюжетно-мотивним фондом, тими ознаками, що притаманні окремим типологічним стадіям, виконуючи різні соціально-класифікаційні функції: магічно-релігійну, інформаційну, пізнавальну, політичну, пропагандистську та суміжні з ними – комунікативну й естетичну, соціально-ідентифікаційну [6]. З огляду на це біля джерел віршованого епосу могли бути, зокрема, голосіння, замовляння, літописи, билини, слова, думи, а також козацький літопис, синопсис, хронограф. Помітну роль серед згаданих жанрів посідала, звичайно, віршована хроніка, яка постала своєрідним симбіозом історико-культурних, психолого-світоглядних, національних імперативів, по-особливому актуальних в часи державного упокорення.

«Героїчні вірші про славні воєнні дії Запорозьких військ, коротко з різних історій просторічно складені. Писані ж року 1784» уманського священика Івана [1, 417—429] за своїми ознаками відповідають поширеному в добу Бароко жанру синопсису, який завдячує архімандриту Інокентію Гізелю (1674) та, на думку Ю.Коваліва, може реалізовуватися як твір у вигляді загального огляду, зведення матеріалів з одного питання, розташованих у хронологічній послідовності, на історичну тематику, маючи виражений релігійний зміст [2, 397—398], але без датування подій. У цьому контексті спорідненими із цим явищем можуть бути твори інших авторів, де помітна епічна складова, деталізація вчинків конкретних державників крізь призму української історії: Г.Граб'янки, І.Неруновича, З.Дзюбаревича, М.Козачинського, С.Вітинського, Т.Александровича, М.Плиски, С.Дівовича, І.Фальківського. На думку о. Ю.Мицика, віршована хроніка, яку він також називає поемою, могла виникнути під впливом «Громадянської війни» С.Твардовського, твору, який, з одного боку, був суто історичним джерелом,

з іншого – оригінальним художнім твором, в якому, крім екскурсів, помітна чітко виражена художня складова [4, 285—315]. У цьому контексті дослідник ставить поруч, зокрема, віршовану хроніку про похід на Сіверщину короля Яна-Казимира у 1663-1664 рр. (1682), польську віршовану хроніку про Івана Сірка, а також думи, історичні пісні, інші жанри українського фольклору.

Втім, якщо синопсис виконував містифіковану функцію, сприяв геополітичній складовій – виведенню роду московських царів від Рюриковичів, то у «Героїчних віршах», які найбільше наближені до згаданого жанру, Іван Уманський кардинально трансформував погляди як в літературі, так і в концепції жанру на походження українського народу, його героїчну історію за часів козацтва, а також своєрідним нагадуванням сучасним завойовникам, як це вважає М.Корпанюк, що серед українців вогонь боротьби за свободу й державність ніколи не згасне [3, 129].

Тож цей твір, відзначаючись стрункою композицією, відповідною строфічною будовою, базованою на силабічній системі віршування, а також художніми засобами, містить широке коло осіб, представлених в окремих історичних подіях, тому умовно складається з традиційних частин: зачину, «Турецької історії», «Хроніки польської і літопису українського», «Реляції фельдмаршала Мініха», а також кінцівки, де вміщено загадку щодо імені автора тексту. Вже на початку тексту Іван Уманський використав елементи похвали, мотивуючи дії автора стосовно вшанування «хоробрих героїв». Нагадуючи, що один із перших прикладів похвал, використаних в українській літературі, зафіксовано в «Повісті врем'яних літ», де автор, використовуючи можливості жанру літопису, не тільки веде оповідь від стародавніх часів, нагадуючи основні віхи розвитку цивілізації, але і зображає колізії всередині князівства, тут також посилено увагу і до питань соборності, «звичаїв своїх», і до суб'єкта історії. В центрі уваги літописця – окремі киеворуські князі – династійні представники влади, які, на думку автора, є втіленням Божої влади на землі. В числі таких – княгиня Ольга, яка, втративши свого чоловіка князя Ігоря, здолала ворога, зміцнила авторитет

держави, а одягнувшись «в нового Адама», яким є Ісус Христос, засвідчила на генетичному, згодом – і культурному рівні, глибинну трансформацію історичної постаті та її ролі в житті суспільства: це і вплинуло на формування стійкого образу державника як людини мудрої, авторитетної, бездоганної.

Говорячи про те, що не має такої країни, яка б «не хвалила героїв», і те, що «слава крилата гримить золотою трубою», Іван Уманський підтверджує, що за свої звитяжні подвиги про кожного з них «історія повідає», бо їм «дають трофеї», «статуї ставлять із мармуру й міді», «в твердих діамантах для років майбутніх» карбується «імення мужів незабутніх», бо «славного роду шукає коріння». На відміну від І.Гізеля, автор не досліджує генеалогію, тому не вдається до пошуку коріння царів, а, сповнений патріотизму та гордості за своє братство, замислюється, «яке ж запорожців зростило пагіння?». На його думку, той рід бере початки від «козарів», словенських народів гомерів, які стали продовжувачами Гомера, «який у нащадках на світі всім знаний». Узагальнюючи чесноти свого народу, Іван Уманський використовує ряд епітетів, тому, підтверджуючи, називає «сей люд» «преславним», «хоробрим», «воєнним», «достоїнством царств і князівств <...> поштенним». Очевидно, пригадуючи розселення народів після руйнування Вавилонської вежі, вказано на те, що нащадки колись великого народу розійшлися «врізнобіч світами», «за діями звались уже іменами». Пояснюючи етимологію слова «козак», а також визначивши роль цього наймення в житті народу, який взяв його як самоназву, автор вказує на ареал його поширення. Зокрема, він сягає простору від Волги та Дону, Дніпра і Дністра, а походи пракозаків сягали Сиваша, Чорного та Каспійського морів, а далі – Африки із Азією, на народи яких воїни наганяли страх. Серед історичних постатей, імена та окремі сторінки біографії яких використано в зачині, варто згадати короля гунів Аттилу, а також володаря Персії, з якими пращури «смирляли» та «долали» Рим і Царгород. Окремо слід згадати часи підкорення козарами-козаками околицьної людності та поселення в Києві, який зробили

столицею. Згодом, за часів князя Володимира, завдяки якому народ «пізнав віру», ті почали плекати дух мужності, тому були грізною силою для ворога «понад міру», допоки Таврію не захопили турки, а «Київ з уділом» поляки підбили. Фактично, з того часу розпочинається нова ера в історії держави, позначена зародженням доби козацтва.

Відколи пішла нова громада, яку автор ідеалізує, надаючи високих шляхетних рис, помітно, що вона стає переможною супроти «татарина й звіра», «безбожних поганців», бо «діла своїх предків» ревно оберігає та захищає. Пояснюючи культуру і побут народу, священник Іван згадує про вміння козаків ховатися від ворога у плавнях, їхні морські походи, які їм дозволили «довкруг воювати». Вони, плаваючи на легких човнах, дістаючись Трапезунду, Синопа, Цареграду, мстилися своєму ворогу. Такі маршрути, один із яких прокладено 1575 року, були свідченням помсти за грабіжницькі набіги. В числі інших міст, які були вщент спалені козаками, зокрема, під проводом П. Сагайдачного, в героїчному епосі, окремих джерелах згадуються Кафа, Очаків, Акерман, Кілія, Білгород, Сілістрія. Від того часу українські воїни, поразки яких автор не згадує, набралися «вічної слави», «їм слали од трону знамена й булави». Оселившись на дніпровських порогах, називаючись січовими запорожцями, автор розмірковує над устроєм нової формації, що стала предтечею формування державницьких позицій. Зокрема, відколи почали обирати гетьманів, яким польські монархи вручали булаву як символ влади, Іван Уманський говорить про авторитет війська в очах польських королів Жигмунда II Августа, який першим взяв триста козаків на службу, а також Стефана Баторія, який надав їм більших привілеїв. Зокрема, за його підтримки удвічі збільшено кількість реєстрового козацтва, а йому передано символи влади: клейноди, хоругву, бунчук, булаву та печатку. Подякою за те була віддана служба «далеко і близько», захищаючи християнство:

За Польське відважно змагалося панство,

Аби захищати усе християнство,

*Ганяли, як зайців, татар боязливих,
Неначе вовків тих, губили, лестивих,
І ті, що хотіли полону дістати,
Самі полонились, те мусять признати [1, 417—429].*

Це тривало, доки не «зиркнув очима» кримський хан і не скрипнув зубами турецький султан, які оголосили війну запорожцям. Посилюючи вищі духовні імперативи, автор наголошує, що перед кожною битвою козаки завжди молилися, «скріпившись у Бозі». Використовуючи поетичні фігури, священник Іван говорить про перемогу воїнів, які «*татар, яничарів у крові скупали, / а труп звіру-птиці на снідь порубали*» [1, 417—429]. Про кожну з таких подій написано точно, як пише автор, у польських хроніках, якими, вочевидь, він і користувався під час написання своїх віршів.

У другій частині твору «Турецька історія» наголошено на чергових бойових конфліктах, що стали результатом нападів багатотисячного турецького війська. Зокрема, йдеться про облогу Хотина, що сполошило Польщу. Тут згадується про Хотинську битву 1621 року, яка завершилася перемогою Речі Посполитої військом П.Сагайдачного, після чого султан Осман II, військо якого утричі перевершувало супротивника, перетворив свій історичний похід на Європу на принизливу втечу:

*Без душі лишився мерзкий бусурман,
Турський з переляку затремтів султан;
Мусич учинити з королем трактати
І козацьку мужність мусив прославляти [1, 417—429].*

Вирішальна для Старого світу геополітична перемога спричинила до сплеску в бароковому мистецтві. Зокрема, батальні описи під Хотином зображені не тільки в українському епосі, українській літературі («Ярошенко» О.Маковея, «Людолови» З.Тулуб), але і в художній творчості польських авторів: Б.Зиморовича («Пам'ятки війни турецької в 1621»), С.Твардовського («Владислав, король польський»), П.Напольського («Кривавий Марс народу сарматського»), І.Красінського («Війна

Хотинська»). Тож, незважаючи на оманливу поведінку поляків, які, нехтуючи підтримкою запорожців, прагнучи влади, незважаючи на те, що *«кров за них козацькі люди проливали, / королівство їхне грудьми захищали»* [1, 417—429], наклали на своїх союзників «кріпке іго», за неправду й кривду яких Господь «помщає».

З приходом до влади Б.Хмельницького, який *«вернув свободу / під поляків ігом стогнучій родині»*, розпочалася нова визвольна епоха в історії держави, позначена роздуванням «давнього жару одваги». Використавши монолог-звернення гетьмана від імені Батьківщини до козацтва і народу, що, фактично, є одиничним прикладом семіотичного осягнення історичної постаті як духовного медіуму, Іван Уманський, який спробував відродити добре ім'я видатного державо-творця, подає такі слова, що перегукуються із синкретичними формулами-замовляннями: *«Україна-мати / Просить порятунку, час коней сідлати, / Віру, рід і вольність збройно захищати!»* [1, 417—429]. Іншими словами, це був заклик до кровної боротьби за відстоювання державних інтересів, який стимулювався нагадуваннями про славні перемоги минулого, а також образи, що стали наслідком підлого обману з боку экс-союзників. Знову-таки попросивши у поміч «Бога-правосуда», було нищівно розбито польське військо, яке, незважаючи на обладунки, перевагу в чисельності, успішний досвід у веденні бойових дій, впевненість у своїй силі, зазнали нищівної поразки. Автор підтверджує, що це стало можливим завдяки тому, що Господь «гострий ріг зламав гордині». Відтоді союзником запорожців став «споконвічний ворог – «кримський хан», який і здружився, і замирився.

У третій частині «Хроніка польська і літопис український», в назві якої помітно жанровий контраст, Іван Уманський фіксує інші баталії, зокрема, битву при Жовтих Водах 1648 року, яка дозволила українським військам із татарськими союзниками здобути вирішальну перемогу над польським коронним військом, вщент знищеного внаслідок ретельно спланованої операції. Як вказує автор, *«кров'ю панів-ляхів річка фарбувалась. / А Марс*

запорозький меч у ній булатний / Гартував, щоб став той до боїв удатний», а ворожі клейноди, бунчуки, булави «взяв Богдан Хмельницький козакам для слави». Цей матеріал покладено в основу історичної пісні «Чи не той хто хміль», в якій показано хоробрий образ гетьмана, який впевнено йде проти ворога: «А я ляхів не боюся і гадки не маю, / За собою великую потугу я знаю, / Іще й орду за собою веду: / А все, вражі ляхи, на вашу біду» [1, 417—429].

Чергові нищівні поразки від козаків поляки, які порушили умови угоди, також зазнали під Пилявцями 1648 року: «Як сточили битву козаки із ними, / То ляхи розбіглись, стразами гонимі, Свій обоз безчесно кинули багатий, / Всі скарби, запаси, ядра і гармати» [1, 417—429], тому їх почали називати «пилявчиками», а також під Збаражем 1649 року: тоді страшними були бої за фортецю, а також із військом короля Яка II Казимира, які вимушений був підписати Зборівський договір. Іван про завданий полякам «голод, мор і спрагу», які трималися без вина і лагоминок, але на сухарях із водою. Автор підтверджує, що кількість загиблих була такою, що, здавалось, «Польща буде удовою, / без дітей, без мужа, в бідах сиротою», бо Марс запорозький «жаром роз'ярився». Незважаючи на це, наступними десятиліттями дії поляків виявилися підступними, тому битва під Білою Церквою засвідчила непереможність козаків, які в битві під Батогом 1652 року перемогли війська М.Калиновського, утвердивши міжнародні позиції України, нагадуючи перемогу Ганнібала під Каннами. Завдяки цьому вдалося не тільки підняти український народ проти шляхти, але і відновити свої органи влади, що зазнали обмежень внаслідок Білоцерківського мирного договору. За результатами серії переможних битв авторитет Б.Хмельницького зміцнів. Віднині його визнали визначним воєначальником у Європі, який не тільки відновив кордони своєї держави, але і став гарантом миру, за що йому даровано належні привілеї, як вказує священник Іван, від угорського, шведського королів, а турецький султан слав йому «бунчуки, булави».

В останній частині «Реляція фельдмаршала Мініха» автор оповідає про переможні походи козаків, які дозволили їм підкорити ворожі форпости в

період російсько-турецької війни 1735–1739 рр., зокрема, Перекоп, Хотин, Очаків, а також Крим. За це їх усюди прославляють люди, співають «віват запорожцям!». На завершення в афористичній формі Іван просить не забувати про козацькі порядки, а також пізнавати їхні звичаї. Зокрема, тут вказано, що «єдину з честю на раді ввіряють», «велике багатство трудом набувають», «бездомних і бідним добром наділяють».

Таким чином, Іван Уманський, засвоївши традиції популярних в давньоукраїнській літературі жанрів, запозичених як із фольклору, так і з книжної традиції, створив унікальне історико-культурне явище, котре крізь панорамність і масштабність зображених подій, осіб та явищ дозволило осягнути національну історію. З огляду на це композиційно, версифікаційно і стилістично структурована віршована хроніка, в якій відтворено конкретні факти у відповідній хронологічній послідовності з помітним державницьким, антиколонізаторським, релігійним імперативом, крізь що помітне тяжіння до відродження князівсько-козацької республіки, стала, крім іншого, яскравим свідченням утвердження віршованого епосу. Посиливши увагу до таких понять, як лицарська шляхетність козацької старшини, яка мала всі підстави бути порівняною із царськими дворянами, автор зробив спробу ідеалізувати омріяний образ своєрідного втраченого раю – нової України, її народ з його традиціями та культурою. Це дає підстави стверджувати, що жанр віршованої хроніки, природно розвинений в контексті розвитку віршованого епосу, потребує подальших наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іван. Героїчні вірші / Іван // Марсове поле. Героїчна поезія в Україні X — початок XIX століть / упоряд. В. О.Шевчук. — К. : Молодь, 2004. — С. 417—429.
2. Ковалів Ю. Синопис / Ю. І. Ковалів // Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. / авт.-укл. Ю. І. Ковалів. — К.: ВЦ «Академія», 2007. — Т. 2. — 2007. — С. 397—398.

3. Корпанюк М. Перунова звитяга нації : монографія / М. П. Корпанюк // — Переяслав-Хмельницький : ФОП О.М. Лукашевич, 2012. — 404 с.
4. Мицик Ю. Віршована хроніка про події часів Руїни (1664—1665) / Ю. В. Мицик // Україна в Центрально-Східній Європі. — 2008. — № 8. — С. 285—315.
5. Мицик Ю. Турецький похід на Кам'янець-Подільський 1672 року в описі польської Віршованої хроніки / Ю. А. Мицик // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Історичні науки. — Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. — Т. 19: На пошану академіка В.А. Смолія. — С. 93—116.
6. Ярмоленко Н. М. Український усний героїчний епос : динаміка структурної парадигми : дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.07 / Ярмоленко Наталія Миколаївна. — К., 2011. — 38 с.

КРЕМЕНЬ Т.Д.

**ЖАНРОВО-СТИЛЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ «ГЕРОИЧЕСКИХ
СТИХОТВОРЕНИЙ» УМАНСКОГО СВЯЩЕННИКА ИВАНА В
КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ЖАНРА СТИХОТВОРНОЙ ХРОНИКИ**

В этой статье автор исследует жанр стихотворной хроники на материале «Героических стихов» Ивана Уманского, в которых заметна естественная композиционная, версификационная и стилистическая организация, которая позволила воссоздать конкретные факты в соответствующей хронологической последовательности с заметным государственным, антиколонизаторским, религиозным императивом. Здесь, помимо прочего, заметно тяготение к возрождению княжеско-казацкой республики, желаемого образа потерянной Украины, что в контексте утверждения стихотворного эпоса позволило говорить о новой странице развития древней украинской литературы и ее поэтической культуры.

Ключевые слова: стихотворный эпос, стихотворная хроника, барокко.

KREMIN T.

**GENRE AND STYLISTIC PECULIARITIES OF «HEROIC VERSE» BY
UMANSKY PRIEST IVAN IN THE CONTEXT OF GENRES OF POETIC
CHRONICLE**

This article explored the genre of poetic chronicle on the «Heroic Verse» by Ivan Uman, which marked the natural composition, verification and stylistic organization allowed to reproduce specific facts in the appropriate chronological order with a noticeable statehood, anti-colonization, religious imperative. Here, among other things, a significant attraction to the revival of the princely Cossack republic dreamed of lost image of Ukraine in the context of establishing poetic epic allowed to talk about a new chapter of ancient Ukrainian literature and its poetic culture.

Key words: verse epic, poetic chronicle, Baroque.

Стаття надійшла до редколегії 1.09.2013 р.